

ЗАРДУШТИЙЛИК (МАЗДА ЯСНА) ТАРИХИГА ҚИСҚАЧА НАЗАР ВА УНИНГ БУГУНГИ ТАҚДИРИ ҲАҚИДА

ГУЛЯМОВА НАРГИЗА

тадқиқотчи, ТДШУ

Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/ot/vol-01issue-02-14>

Аннотация. Мақолада зардуштийлик (Мазда Ясна) динининг қисқача тарихи, бугунги глобаллашган инсоният жамиятида тутган ўрни, кам сонли қолдиқ жамоаларининг Эрон ва Ҳиндистонда тутган ўрни ва мавқеи, диндорликнинг ижтимоий ҳолати, келажаги ҳақидаги фикрлар баён этилган.

Таянч сўз ва иборалар: Зардуштийлик, тарих, Мазда Ясна, Ҳиндистон, Эрон, Истикбол, Эрон, диний жамоалар, глобаллашув, истиқбол, тақдир.

Аннотация. В статье рассматривается краткая история религии Мазда Ясна, место, статус ее в современном глобализованном мире и вопросы рассматриваются В статье обсуждаются вопросы судьбы немногочисленных общин зороастрийцев в странах, где существует данная религия.

Опорные слова и выражения: Зороастрианизм, Эран, религиозные общины, глобализация, перспективы, судьбы.

Abstract. The article discusses a brief history of the Mazda Yasna religion, its place, status in the modern globalized world and issues. The article discusses the fate of the few Zoroastrian communities in countries where this religion exists.

Keywords and expressions: Zoroastrianism, Eran, religious communities, globalization, prospects, destinies.

Зардуштийлик, кенг маънода айтсак, ҳали ҳам турли халқлар турмуш тарзи, урф-одатлари, ирим-сиримлари доирасида “яшаб келмоқда”. Бу фикрни қўштирноқда беришимнинг маъноси шуки, зардуштийлик минг йилдан ортибдики, расман дин сифатида мавжуд эмас. Бундан истисно сифатида Эроннинг Жануби-ғарбида, Ҳиндистоннинг Мумбай шаҳри, Гужарот вилоятида, бир қатор Жануби-шарқий Осиё мамлакатларида, шу жумладан Сингапурда, Гонгконгда, Шри Ланкада, Австралияда кичик, деярли ёпиқ зардуштийлик жамоалари сақланиб келаётгани кўрсатилиши мумкин.

Зардуштийликнинг умуман жаҳон динлари тарихида тутган ўрнини бир маънода юксак баҳолаш ҳам мумкин. Яъни, бу дин дунёда биринчи расман кодификациялашган, ўз муқаддас китобига эга дин бўлган. Шу билан бирга бу дин кўп жиҳатдан жаҳон динларига хос аломатларга ҳам эга. Аввало, пайғамбарлик миссияси, теологик масалаларда худо тушунчасининг олий мақомга кўтарилиши, ғусл ва таҳорат, ибодат шартлари, назру-ниёз, қурбонлик усуллари, инсоннинг дин орқали табиат ва жамият олдидаги масъулияти кабилар шулар жумласига киради.

Бугунгача етиб келган ҳолатида зардуштийлик амалда кўплаб маросимий анъаналарини йўқотган ёки соддалаштирган. Видевдот китобида келган расм-русумларнинг мураккаб тизимидан кўплаб ўта синчков, икир-чикирларигача эътиборга олиш ва сўзсиз бажариш лозим бўлган шартларнинг аксариятидан воз кечилган. Лекин зардуштийнинг тор диний конфессионал психологияси жамоалар томонидан бағоят ихлос билан авайланади.

Айниқса, бу руҳий кайфият сўнгги юз йиллик ичида зардуштийлик мавжуд мамлакатлар халқларининг етакчи динлари(ислом, ҳиндуийлик ва б.) ўрови ичида уни сақлашга қаратилган ҳаракат туфайли яққол юзага чиқди.

Зардуштий авлодлар шажарасининг охириги бўғинларида ўз динларига муносабат масаласида азалий қатъий диний интизом шартларига риоя қилиш суствлашув кузатилади.ни

Зардуштийликнинг узоқ ва яқин ўтмишига назар солинса, бу дин ўзига хос мураккаб боқкичларни бошдан кечиргани кузатилади. Аввало, бир неча маротаба зардуштийлик ўз мазмунини ислоҳ қилишга, мафкуравий йўналишини ҳамда ижтимоий нисбатни кенгайтиришга мажбур бўлди. Чунки зардуштийлик пайғамбари Заратуштранинг орзусига кўра утопик ҳолатида умумбашарий дин бўлмоғи лозим эди. Бинобарин, зардуштийликнинг манбаларида, хусусан, Авеста китобида бирор эл-элат, ҳудудга мансублик, замонга дахлдорлик акс этган эмас. Авеста қанони шаклланишида диннинг умуман инсоният жамиятига хос тарзда талқин этилиши алоҳида эътиборда тутилган. Негаки, Заратуштра Ахура Маздани якка-ягона худо деб эълон қилар экан, бутун борлиқнинг яратувчиси ҳам унинг ўзи, деди. Демак, олам ва унинг парвардигори бир бутун яхлитлик экан, олам ичра одам ҳам моҳиятан бир. Оламнинг ялпи ижобий асослари, ундаги барча ижобий унсурлар бирлигидан иборат қилиб яралган экан, бу борлиқ учун низом ҳам ягона бўлиши керак, деб тушунтирди Заратуштра. Бироқ, Зардушт ўз таълимотини одамлар орасида тарғиб қилишда мураккаб қарама-қаршилиқларга дуч келган. Ўтмишдаги кўпхудолик доирасидан чиқиб, худони якка зот деб тасаввур қилиш қийин кечган. Бунинг устига, худо тимсолининг мавҳумлиги унга қадар турли моддий қиёфаси бор маъбудларга сиғиниб келган одамлар учун тушунарли эмас эди. Натижада Зардушт маънавий оламини инқилобий даражада ўзгартиришга қодир ўз ғояларини қавмлари орасига ёйишда жиддий қаршилиқка учраган. Ниҳоят, ўн йил давом этган кураш самара бермагач, у ўз туғилиб ўсган макони Амударё бўйларидадан бадарға бўлган. Сарсон-саргардонликлардан сўнг Зардушт Баҳди, Сакастана юртларига етиб, ҳукмдор Виштаспа ҳамда унинг аъёнларига ўз ҳақиқатини тушунтиришга ва таълимотининг қабул қилинишига эришган. Шу сабабли зардуштийлик Ардвиги (Амударё) дарёси сохилларидан чиқиб, аввал бошданок ўзи кириб борган ўлкада зодагонлар орасида, керак бўлса, ҳукмдорнинг кўрсатмасига биноан унинг сарой аҳли томонидан қабул қилинган. Демак, бир қатор тадқиқотчиларнинг зардуштийлик дастлаб элитар таълимот сифатида маълум доирада амал қилган, деган фикрига қўшилиш ҳам мумкиндек кўринади. Бу хусусият кейинчалик бошқа динлар томонидан зардуштийлик сиқувда қолиб, ўз асосларини сақлаш учун курашмоққа мажбур бўлган, натижада тор жамоавий дин даражасига тушган ҳоллар туфайли элитар тарзда талқин қилинган деб ҳисобланса мантқиққа тўғри келади. Бироқ, ҳар не бўлганда ҳам, зардуштийлик дастлаб умумбашарий диний таълимот сифатида пайдо бўлгани эътибордан четда қолмаслиги лозим. Чунки Зардушт ўз таълимотини умуман яратган зот олдида инсониятнинг ягона моҳиятига қаратган эди. Бу ғоянинг ғалабаси учун эл-элатлар турли-туманлиги, оламини тушуниш даражалари хилма-хилли кабиларнинг аҳамияти қолмаслиги лозим эди.

Зардуштийлик буддавийлик, христианлик ва ислом динлари каби жаҳон динлари қаторига кирмаса-да, ўз мақомига кўра олий инстант – Ахура Маздадан Заратуштра (Зардуштга)га нозил

бўлган хуш хабар – ваҳий дини эканлиги билан типологик жиҳатдан шунга яқин турган. Баъзи олимларнинг фикрича зардуштийлик ўзининг жаннат ва дўзах дуал қарама-қаршилиги, савоб ва гуноҳ ўртасида инсоннинг бу дунёдаги ва нариги дунёдаги тақдири каби ғоялари билан мазкур динларнинг шаклланишига муайян таъсир кўрсатган.

Бу ёруғ дунёнинг ғаниматлиги ва бунда эзгуликлар эвазига нариги дунё роҳатлари ёки гуноҳлар учун дўзах азоблари каби ғоялари билан зардуштийликда христианлик ёки ислом динига ўхшаш аломатлар бор. Олий инстантнинг сифатлар орқали турлича номланиш анъанаси, фаришталарнинг, айниқса, олий инстантнинг олти тажаллилари унинг ўз функциялари эканлиги – булар ҳаммаси зардуштийликни инсоният диний тафаккури ривожига маълум из қолдиришига сабаб бўлган.

Зардуштийлик аслида жаҳон дини мақомига даъво қилгани билан бу даражага кўтарила олмаган. Бироқ, унда олий инстант ва унинг яккалиги ғояси, оламнинг ягона асосларда унинг томонидан яратилганига ишониш ва бошқалар бу динни типологик жиҳатдан жаҳон динларига яқин турганини кўрсатади.

Зардуштийликнинг тарихий тақдири масаласи ҳозирги авесташуносликда алоҳида башоратларга сабаб бўлмоқда. Баъзи олимлар фикрича зардуштийлик тобора “ўлиб бораётган” дин деб таърифлашмоқда. Зардуштий жамоаларида фикр бошқача. Яъни бу дин улар учун жаҳонда энг яхши ва энг тўғри дин – Бехдин ҳисобланади. Бу атама диндорларнинг ўз динлари ҳақидаги фикрларини ифодалайди. Диннинг расмий номи Мазда Ясна – Маздага, яъни Олий оқил зотга сиғиниш деб юритилади. Зардуштийлик атамаси эса диннинг номини пайғамбари номи билан аташ демакдир.

Зардуштийлик динининг бугунги ҳолати чиндан ҳам катта истиқбол ҳақида гапиришга асос бермайди. Ўтган аср охирларидаги ҳисоб-китобларга кўра зардуштийлик мавжуд мамлакатлар бўйича бехдин эътиқодидагилар сони куйидагича тақсимланади: умумий сони 130-140 минг бўлгани ҳолда Ҳиндистонда 85 мингга яқин, Покистонда 5 минг, Эронда 25 минг, қолган 15-20 мингга яқини Шри Ланка, Жануби -шарқий Осиё мамлакатларда, Австралияда, Европа ва Америкада кичик жамоалар бўлиб тарқалишган. Ҳозирги зардуштийларнинг асосий маркази Ҳиндистоннинг Мумбай шаҳри, Гужарот штати ҳудудларидир. Диннинг асос ларини сақлаш учун ҳаракат маркази ҳам шу манзиллар. зардуштийлик дини тарихи, авесташунослик, шу билан бирга диннинг амалда сақланиши учун астойдил ҳаракат Мумбай шаҳридаги Кома институтида тўпланган.

Ҳиндистон зардуштийлари шаҳаншоҳий ва қадмий деб номланувчи икки тоифага бўлинишган. Бу икки тоифани бир-биридан фарқловчи омил зардуштийлик таквимидан фойдаланиш билан боғлиқ. Яъни, шаҳаншоҳийлар йил ҳисобини Сосонийлар Эрон сулоласининг сўнгги ҳукмдори шаҳаншоҳ Яздигирднинг вафот йилидан бошлайдилар. Қадмийлар эса йил ҳисобини мазкур эранинг биринчи йилидан, яъни 631 йилдан бошлайдилар. Зардуштийлик манбаларидаги саналар турличалигининг сабаби шу билан боғлиқ.

Зардуштийлик жамоаларининг ички бошқаруви Ҳиндистонда панчайт номли жамоа кенгаши, Эронда эса ханжамана (анжуман) қарорлари орқали амалга ошириб келинади. Бу усул зардуштийларни ялпи қамраб олиши шарт эмасдек кўринади. Ҳар бир кичик жамоа ўзининг кундалик ташкилий жараёнлари учун керакли қарорларни қабул қилиши ва ўз доирасида амал қилиши мумкин. Бундан ташқари жамоавий одат ҳам бошқарувда ўз ўрнига

эга. Бу зардуштийлар жамоасининг марказлашган бошқаруви йўқлигини кўрсатади. Аммо ибодатхоналар, яъни оташкадалар орқали барча кичик жамоалар ўзаро алоқадор ҳолатда яшаб келмоқдаки, бу ўз навбатида зардуштийлик жамоаларининг умумий бирлик ижтимоий туйғусини таъминлаб келмоқда.

Ҳиндистон зардуштийлари порслар деб аталгани билан асл қадимий форсий тилларини унутишган. Муқаддас китоблари Авеста матнларида етиб келган ўлик тилни ҳам аксарият авом билмайди. Авеста тили муъбадлар (дин пешволари) орасида, уларнинг ҳам ҳаммаси билавермайдиган ҳолатда мавжуд Лекин бу тилга намоз ва бошқа маросим пайтларида мурожаат қилинади, диний жамоа эса муъбадларга иқтидо қилиб ибодат қиладилар. Эрон зардуштийлари жамоалари бегоналар учун “ёпиқ” бўлгани учун уларда ҳозирги форс тили шеваларидан фарқ қилувчи тил шаклланган. Ҳар икки мамлакат зардуштийлари тил жиҳатдан бир-бирларини тушунмайдилар.

Дин пешволари зардуштий жамоаларини бошқараётгандек кўринса-да, аслида теократик салобат йўқлиги сабабли бу бошқарув шунчаки диний жамоа анъанавий ҳурмат қилиши лозим ҳисобланган шаклда давом этмоқда. Дин пешволарида реал бошқарув механизми жамоаларнинг диний масалаларда итоаткорлик анъанасига таянади.

Ҳиндистон зардуштий жамоаларида диний маросимларнинг, амал қилиш лозим бўлган рағбат ва тақиқлар тизимининг ўта мураккаблиги кўп жиҳатдан уларга муносабатнинг формаллашувига олиб келган. Дин ва ритуаллар амалиётидаги ўта майда ва албатта амал қилиш талаб қилинадиган расм-русумлар аста секин содалашган ҳолда ортда қолмоқда. Хусусан, илғор фикрли рационалист зардуштийлар дин қоидаларида жорий этилган икир-чикир амалларнинг аксариятини танқид қилишади. Ёш авлод эса ота-боболари динига нисбатан илгаригидек жиддий ихлосда эмаслар. Бу каби замонавий майллар баъзи зардуштий ақидапарастлар назарида гуноҳ ҳисобланади Хусусан, Ҳиндистон зардуштийлари ўтган аср бошларидаёқ дин асосларини янгилик таъсирларидан ҳимоя қилиш фикрларини олға сурган эдилар. Шу билан бирга улар, диннинг илк ақидаларини сақлаган ҳолда маросимларда риоя қилиниши лозим ҳисобланган мураккаб майда-чуйда талаблардан тозалашни таклиф қилишди. Ҳиндистоннинг пешво зардуштий олимлари ўз динларини дунё динлари, хусусан, христиан дини таъсиридан ҳимоя қилишга чақирди. Натижада бир хавф ўрнига иккинчиси пайдо бўлди. Яъни зардуштийликни ҳиндучиликнинг таъсиридан ҳимоя қилиш масаласи ҳам кўндаланг бўлди. Эрон зардуштийлиги ҳам бир қатор муаммолар ичида яшамоқда. Диний жамоаларнинг пешволари диннинг асос ақидаларини сақлаш йўлида тинмай ҳаракат қилишларига қарамай ўрта ва ёш авлоднинг динга муносабатларида маросимий талабларнинг барчасига бирдек зарур деб қарашдан йироқлашув кузатилади. Эронда машхур олим Иброҳим Пурдовуд зардуштийликнинг фундаментал илк ақидаларини тиклаш ғоясини қатъий ҳимоя қилиб келган эди. Аммо ҳаётий жараёнлар ўз ўзанида давом этгани сари Эронда ҳам зардуштийлик ижтимоий мавқеи илгариги мақомини сақлаб қолмоқда дейиш қийин.

Зардуштийларнинг Ҳиндистондаги жамоалари шаҳарга хос турмуш тарзига мослашганлар. Эрон зардуштийлари кўпроқ қишлоқларда истиқомат қилишади. Шаҳар ҳаётининг ўзига хос интенсивлиги, тижорат ва бошқа ишбилармонликка асосланган фаолият Ҳиндистон зардуштийларининг диний расм-русумларнинг мукамаллигини таъминлашга

доим ҳам имкон бермайди. Натижада ўрта ва ёш авлод диний русумлар ижросида изчил эмаслар. Эрон зардуштийларида бу масала кескин муаммо даражасига кўтарилган дейиш кийин. Шу сабабли Эрон зардуштийлиги фундаментал ақидаларнинг ҳимояси масаласида бир қадар сергак деб ҳисобланиши мумкин.

Зардуштийликнинг назарий диншунослик асослари, Авестанинг тил хусусиятлари, диннинг теологик жиҳати, мифологик қатлам ва унинг диний талқинга олиб кирилиши ва бошқа кўплаб муаммолар жаҳон авесташунослигида ҳар жиҳатдан ўрганилмоқда. Шу жумладан, бу қадимий диннинг бугунги ҳолати ва эҳтимол тутилмоқда бўлган тақдири ҳақидаги фикрлар ҳам ўртага қўйилмоқда. Агар зардуштийликнинг кўп жиҳатдан ижтимоий фаол, шахс эркинлиги ва бориқнинг эзгу асосларини ҳимоя қилишда индивидуал масъулият, бу дунё ва нариги дунё, беҳишт ва дўзах, қиёмат ва унда тирилиш ҳамда чинват номи билан келган “қил кўприк” каби диний тасаввурлар ва эътиқод категориялари, буларнинг жаҳон динларида пайдо бўлишидан анча илгари шакллангани кабиларни ҳисобга олинса, жамоавий ҳимоя психологияси бу диннинг яшовчанлигини таъминлаш омиллари деб ҳисоблаш мумкин. Бундан ташқари зардуштийлик, жумладан, Эронда расман тан олинган дин мақомига эгаллиги ҳам унинг эркин амал қилиши учун шароит яратган.

